

SHEVCHENKO STUDIES BY LIUDMYLA ZADOROZHNA

The article analyzes the contribution of Professor Lyudmila Zadorozhna (the Doctor of Philology) to the development of Ukrainian Shevchenko Studies. The article also describes the main vectors of scholarly researches on Shevchenko, published in the "Shevchenko studies" collection. The purpose of this research is to acquaint the audience with professor's original scientific style and way of thinking. The methods of the research include descriptive method, biographical method, and typological method. The results of this research are described below.

We have investigated how scientific interests of Lyudmyla Zadorozhna in the field of Shevchenko studies changed and evolved from the theme of Ukrainian-Armenian literary relations to different relevant issues of the modern Shevchenko studies. In other words, we mean the researches on translation of Taras Shevchenko's poems into Armenian by Ashot Hrashi, the correlation of symbols in Taras Shevchenko's poetry, the concepts of heroics, freedom and composure in philosophical context, the studies dedicated to national self-identity in the works by Taras Shevchenko, etc.

The importance of our work and conclusions is predefined by actuality and novelty of the results. Through Liudmyla Zadorozhna's research, we see how Shevchenko's artistic conception demonstrated evolution of views and understanding of the main themes in the Ukrainian literature, especially the idea of free people in God's world. We have also clarified, which issues (primarily those based on analysis of literature and philosophy) discussed in publications of the notable scholar are worth developing and investigating further within the modern Shevchenko studies.

Key words: *Ukrainian-Armenian literary relations, symbol, self-identity, people, nation, portrait mask.*

УДК 821.161.2 Шевченко Т.

Г. Жуковська, канд. філол. наук, доц.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка
gelena7g@gmail.com

МІФОЛОГЕМА ДОМУ В "КОБЗАРЯХ" ТАРАСА ШЕВЧЕНКА 1840 ТА 1860 РОКІВ

Досліджено особливості художнього втілення міфологеми дому в прижиттєвих "Кобзарях" Тараса Шевченка. З'ясовано, що досліджувана міфологема в поезії Кобзаря як один із центральних ментальних образів-символів представлена кількома виразними художніми моделями: дім це Україна, "семантично найглибший поетовий образ"; це рідні люди поруч;

усталений для певного часопростору спосіб життя, звичаї, традиції, історія; це духовна константа внутрішнього світу людини; а також це весь світ, або так званий Великий Дім. Міфопоетичні та онтологічні статуси міфологеми дому Тарас Шевченко найчастіше реалізує через семантично наповнені антитези дім/антидім, світ/антисвіт, через сакралізовані образи саду та могили, рідше через зображення хати як житла. Виявлено, що для автора дім найперше це метафізична константа, простір автентичності, духовне "житло", де зберігається архетипна пам'ять про минуле й майбутнє України, про майбутні гармонійні стосунки у світі, де пануватимуть любов, воля, добро і справедливість.

Ключові слова: міфологема дому, архетип, символ, художня модель, антитеза, авторський міф.

Важливими складниками будь-якого художнього тексту стають образи, у яких закумуляовані світоглядні цінності й культурно значуща інформація. Вони конденсують у собі міфологічний смисл, архетипну природу та "культурний контекст, пов'язаний з національною самобутністю традиційно-обрядової культури народу" [7, 219]. Йдеться про міфологеми, що є не лише найважливішими елементами міфологічної картини світу, а й своєрідними формулами людського сприйняття навколишньої дійсності, комунікативним символічним засобом встановлення зв'язку з універсальними загальнолюдськими цінностями, закодованими в міфах, ключем до інтерпретації різних культурних явищ.

Міфологема дому в національній картині світу українців, як і багатьох інших народів, має чи не найважливіше значення. На початках людської цивілізації призначений для захисту від природних стихій та небезпек дім згодом набуває нових функцій: це не лише простір для комфортного проживання людини, а й сім'я, любов; продовження роду, зв'язок поколінь; рідна земля, народ, традиції, історія. Важливість дому також визначається його біномною функцією: з одного боку, дім захищає від негативних зовнішніх впливів, а з іншого – пов'язує з навколишнім середовищем.

У центрі українського світу семантично глибокий, міфологічно наповнений образ білої хати. Це впорядкований життєвий простір, зі своїм усталеним порядком, звичаями і традиціями, неповторний Всесвіт сім'ї, роду. Додаткові семантичні смисли уможливили трактування дому як своєрідної моделі світобудови, де "чотири стіни – сторони світу; фундамент, зруб, дах – підзем-

на, наземна й небесна сфери", а за назвами й функціями складників будівлі вона почала сприйматися в антропоморфному вигляді, тобто уподібнюватися до людського тіла, де фасад – лоб, лице; вікно – око; уста – уста і под. [3, 551].

Багатофункціональне наповнення та значущість міфологеми дому спонукали нас дослідити специфіку її відображення та функціонування в прижиттєвих "Кобзарях" Тараса Шевченка. Дослідження семантичного навантаження міфологеми дому у творчості поета, назавжди насильно позбавленого рідного дому та рідного краю, допоможе виявити глибинну специфіку його слова, особливості поетичного вираження збережених у свідомості митця національних міфологем, серед яких виділяється означена.

У своїй розвідці використовуємо праці з міфопоетики Р. Барта, М. Еліаде, К. Юнга, Ю. Лотмана, О. Лосева, В. Топорова та ін., а також українських учених, дослідників творчості Тараса Шевченка, – І. Дзуби, Ю. Барабаша, Гр. Грабовича, О. Забужко та ін. При цьому спираємось на думку про те, що художні тексти можуть виконувати "пасивну функцію джерел", які засвідчують присутність у них "найвищого класу універсальних модусів буття у знаку", або ж "активну функцію міфотворення", коли вони самі "формують і демонструють міфологічне, виводячи його з глибин несвідомого на рівень усвідомлення" [9, 237].

Як відомо, до першого "Кобзаря" Т. Шевченка, що побачив світ 18 квітня 1840 р., увійшло вісім творів: "Думи мої, думи мої...", "Перебендя", "Катерина", "Тополя", "Думка" ("Нащо мені чорні брови"), "До Основ'яненка", "Іван Підкова", "Тарасова ніч". Книга відкрила "новий світ поезії", що, за висловом І. Франка, "мов джерело чистої, холодної води, заяснила невідомою досі в українському письменстві ясністю, простотою і поетичною грацією вислову" [10, 243].

Друге й водночас останнє прижиттєве видання "Кобзаря" побачило світ майже через 20 років – 23 січня 1860 р. У книгу, окрім творів, що увійшли до попередньої збірки, було вміщено поеми "Гайдамаки", "Наймичка", балади "Утоплена", "Причина" та поезії "Давидові псалми", "Вітре буйний, вітре буйний", "Тече вода в синє море", "Тяжко-важко в світі жити".

Усі твори першої збірки написані в 1837–1839 рр. У час виходу "Кобзаря" 1840 р. Тарасові Шевченку виповнилося 25 років,

минуло 10 років з того часу, як він разом з обслугою пана Енгельгарда виїхав з України. Попри всі митарства його сирітського кріпацького життя, на цей період (22 квітня 1838 р.) припадає й найщасливіша подія: він викуплений з неволі, а отже, тепер може сам розпоряджатися власним життям. Поет мріє поїхати в Україну, відвідати рідні місця, побачитися з родиною, але поки що це в думках, спогадах, снах і у віршах. Яким в уяві поета постає рідний дім? Що про це пише він у своїх творах?

Перший "Кобзар" відкриває поезія "Думи мої, думи мої...", яка оприявнює головні константи всього Шевченкового поетичного світу – думи, лихо, сльози, серце, "вишневий сад зелений", степи, могили, Україна, чужина, "душі козацькі", воля, "Дніпр широкий" тощо: **"Серце рвалося, сміялось, / Виливало мову, / Виливало, як уміло, / За темнії ночі, / За вишневий сад зелений, / За ласки дівочі... / За степи та за могили, / Що на Україні, / Серце мліло, не хотіло / Співать на чужині..."** (виділено нами. – Г. Ж.) [13, 26]. Як бачимо, внутрішній запит митця скерований до України, до "душ козацьких", які в ній витають, бо "там широко, там весело / од краю до краю", хоча "козацькая воля", яка "там родилась, гарцювала" [13, 28], минулась.

Рідна сторона візуалізована в найчастотніше повторюваних словообразах, виділених у наведеному вище фрагменті. Образ дому у вірші відсутній. Автор посилає свої думи в Україну "попідтинню, сиротами" [13, 29], а отже, увиразнює мотив бездомності, безпритульності. В інших творах "Кобзаря" 1840 р. також не знаходимо образу хати як будівлі, чогось сталого, матеріального. Тут немає жодної згадки про батьківський дім. Наскрізним мотивом є мотив самотності, сирітства, а в сироти немає ні родини, ні хати, як в Перебенді з однойменного твору: "Попідтинню сіромаха / І днює й ночує; / Нема йому в світі хати; / Недоля жартує / Над старою головою" [13, 29].

Нагло відірваний від батьківського дому та України, Т. Шевченко наповнює світ своїх творів духовно спорідненими героями, що відчують свою безпритульність, "викинутість" з рідного середовища. Чи то ліричне авторське "я", як у віршах "Думи мої, думи мої...", "До Основ'яненка", чи Перебендя з однойменного твору, чи Катерина або дівчина з "Тополі" й "Думки"

проклинають свою важку сирітську долю. У посланні "До Основ'яненка" цей мотив безпосередньо пов'язується з образом України: "Обідрана сиротою / Понад Дніпром плаче / Тяжко, важко сиротині / А ніхто не бачить ..." [13, 71].

Вже ця поезія виразно оприявнює сентенцію, що батьківський дім для поета це, насамперед, Україна. Посилаючи свої думи в рідний край, автор висловлює прохання: "Привітай же, моя ненько! / Моя Україно! / Моїх діток нерозумних, / Як свою дитину" [13, 29]. А де – мати, там – і дім. Звертання до України як до матері знаходимо й у "Тарасовій ночі" ("Україно, Україно! Серце моє, ненько!" [13, 77], і у "Гайдамаках" ("А ви Україну ховайте: / Не дайте матері, не дайте / В руках у ката пропадать" [13, 121]) та в інших творах. За спостереженням Ю. Барабаша, Україна є не тільки одним із семантично найглибших поетових словообразів, а й "сенсовою і структурно-художньою домінантою всієї творчості" [1, 3–4]. У Шевченковій поетичній націософській концепції міфологема дому безпосередньо пов'язана з ідеєю державної незалежності, про що згодом в посланні "І мертвим, і живим..." поет висловить простою і зрозумілою кожному формулою "В своїй хаті своя й правда, / і сила, і воля" [13, 292]. А поки що це заповітне сподівання в 52-му псалмі із циклу "Псалмів Давидових" звучить так: "Колись Бог нам верне волю / розіб'є неволю..." [13, 303] і поєднується з мрією про мирне, благочестиве співжиття "братів""в дому тихім, / в сім'ї тій великій" [13, 307]. У цьому творі автор підтекстово вибудовує паралель Єрусалим – Україна, і наповнює міфологему дому не тільки семантикою фундаментального етнічного, соціального центру, здатного об'єднати родову та національну спільноту, а й значенням ідеального прообразу земного світу.

Модель дому як житла в художньому світі Т. Шевченка з'являється нечасто, коли ж це відбувається, то автор виокремлює з хатнього інтер'єру лиш деякі елементи. Зазвичай, це вікно, стіл та ослін, рідше – піч, поріг. Не випадково поет акцентує увагу на цих образах: в українській етнокультурі вони найбільше сакралізовані. Вікно символізує межу, очікування, мрії, прагнення змін. У Шевченкових поемах цей образ пов'язаний з дівочими мріями (Катерини з "Катерини"/ Оксани з "Гайдамаків") про жіноче щастя, повернення коханих чоловіків і щасливі сім'ї: "Не журиться

Катерина / І гадки не має – / У новенькій хустиночці / В **вікно** виглядає." (виділено нами. – Г. Ж.) [13, 36].

Стіл у українців теж наділений магичною силою. Його першим заносять до нової хати, на нього кладуть хліб-сіль, ставлять ритуальні страви. Трапеза за столом об'єднує людей і встановлює теплі стосунки. У поемі "Катерина" стіл та ослін уособлюють сталий порядок у патріархальній родині, де дотримуються всіх морально-етичних норм і народних звичаїв. Тут все має місце і значення, і тому поет розміщує батьків Катерини саме так: "Сидить батько кінець стола <...> / Коло його стара мати / Сидить на ослоні..." [13, 39].

Якщо ж хтось порушив загальноприйнятий життєвий сімейний уклад, то йому немає тут місця. Батько "кінець стола" як голова сім'ї і мати виганяють свою єдину доньку з онуком з дому, прирікаючи таким вчинком і їх, і себе на страждання й загибель, але попри те, залишаються відданими нормам народної моралі. Молода мати, яка повірила в кохання, і її немовля стають заручниками світу, у якому приписи важать більше за щастя конкретної людини. Змальовуючи цю ситуацію, Т. Шевченко згущує емоційну напругу, моделює сугестивно насичену, одну з найемоційніших сцен твору, висловлює прихильність Катерині, духовну спорідненість з нею: "Світ, бачся, широкий, / Та нема де прихилитись / В світі одиноким. / Тому доля запродала / Од краю до краю, / А другому оставила / Те, де заховать. / **Де ж ті люди, де ж ті добрі, / Що серце збиралось / З ними жити, їх любити?**" (виділено нами. – Г. Ж.) [13, 43].

Отже, за Т. Шевченком, запорука людського щастя не дім, а рідні люди поруч, які здатні підтримати й допомогти в найскладніших життєвих ситуаціях. Несправедливе й негуманне суспільство (антисвіт) спричиняє таке ж негуманне ставлення один до одного в родинному колі. Батьки не в силі переступити через нав'язані "закони", не здатні відстояти щастя дочки й онука. Агресивний зовнішній світ руйнує гармонійне буття сім'ї, і як наслідок – рідні люди стають чужими.

У хатньому інтер'єрі, окрім стола ("Катерина", "Гайдамаки"), автор також виділяє поріг ("Гайдамаки"), який символізує межу двох просторів – свого й чужого, з ним пов'язано чимало магич-

них дій та ініціальних обрядів. Вважають, що зло може переслідувати тільки до хатнього порогу, далі, за дверима хати, воно втрачає свою силу. Тут, на порозі, гайдамаки з однойменної поеми просять благословення. Сакральні дії в тексті твору – благословення "батька", "душі щирої, козацького роду", та молитва стають запорукою вимріяного щасливого шляху додому, в Україну, засвідчують повагу поета до народних звичаїв, які ґрунтуються на вірі в силу слова [13, 90]. Не приділяючи багато уваги відтворенню побутових деталей, Шевченко зосереджується на внутрішньому світі, думках і почуттях, тих, хто живе в хаті.

Неважко помітити, що моделюючи простір хати, автор робить його відкритим у сад. Хронотоп саду є позитивним простором життя: тут відбувається більше радісних подій, тут, навіть більше ніж у хаті, герої Т. Шевченка відчують себе захищеними: "Зайде сонце – Катерина / По садочку ходить. / На рученьках носить сина..." [13, 38]. Образ саду, на відміну від образу хати, поет сакралізує. Сад стає місцем для молитви. Вирушаючи в дорогу, як оберіг, як символ зв'язку з рідною домівкою, Шевченкові герої беруть із собою з хати іконку, а з садка землю: "Пішла в садок у вишневий, / Богу помолилась, / Взяла землі під вишнею, / На хрест почепила ..." [13, 42]. Виводячи своїх персонажів із непривабливого замкнутого простору хати, автор, очевидно, йде за європейською традицією з її біблійно-античною основою, в якій сад асоціюється з уявленням про світ як творіння Бога, як втрачений рай, як країну вічного щастя і повного буття. Нерозривну єдність сільської хати і саду засвідчують й інші твори Шевченка, які не ввійшли до прижиттєвих "Кобзарів". Зокрема, згадаймо поезію "Садок вишневий коло хати", написану під час заслання, або "Поставлю хату і кімнату...". Саме образ "садочка-райочка", на думку Ю. Барабаша, кореспондується "у поетовій (не) свідомості з архетипом чудового, але втраченого, недосяжного раю, Едему, із затаєною мрією про "маленьку благодать", особисте щастя" [1, 20].

Натомість поет фіксує в антигуманному світі неволі й несправедливості (антисвіті) десакралізацію архетипного образу дому ("Я не знаю, / чи єсть у Бога люте зло, / Що б у тій хаті не жило?"), який втратив свої основні функції, перетворившись на ан-

тидім ("У тій хатині, у раю, / Я бачив пекло... Там неволя, / Робота тяжкая, ніколи / І помолитись не дають" [13, 401]), що експлікує відчуття страждання ("Я в хаті мучився колись, мої там сльози пролились" [13, 401]), нудьги, неволі, смерті ("Там матір добрую мою, / Ще молодую – у могилу / Нужда та праця положила"). Десакралізація малого дому відбулась через десакралізацію Великого, створеного Богом ("Ми в раї пекло розвели" [13, 402], "Лани братами оремо / І їх сльозами поливаєм" [13, 402]).

Поруч з етнографічним образом-символом саду важливим маркером рідної землі в "Кобзарях" Т. Шевченка є образ могили, яка з'являється замість втраченого дому, стає місцем захисту від зловорожого світу. Цей образ поет теж наділяє сакральним змістом. На могилу необхідно приходити, щоб не втратити себе, тут "серце по волі з Богом розмовля" [13, 32]. Топос могили протиставляється людському суспільству, де важко знайти добро й співчуття, де "на Божєє слово вони б насміялись, / Дурним би назвали, од себе б прогнали" [13, 32]. Могили Шевченковій поезії персоніфікуються, вони розмовляють, сумують, зберігають таємниці, пов'язані з предками та з історичним минулим: "Високі ті могили, – / Чорніють, як гори, / Та про волю нишком в полі / З вітрами говорять;" [13, 74].

Цей образ стає домінантним у своєрідній поетичній трилогії першого "Кобзаря" – "До Основ'яненка", "Іван Підкова", "Тарасова ніч". Акцентуючи увагу на конкретних історичних постатях і подіях, автор моделює образ України через антитезу: тоді ("гетьманщина", "слава козацькая", "доля-воля") – тепер ("високі могили", "над дітьми козацькими поганці панують") [13, 78]. Тут могила "підноситься над іншими просторами, символізує історичну пам'ять про героїчне минуле, виконуючи, таким чином, провідницьку роль" [2, 67]. Для Тараса Шевченка цей образ більше за всі інші служить "ключовою метафорою козацтва і минулого загалом" [4, 130].

Друге й всі наступні видання "Кобзаря" відкриває балада "Причинна", яка стала одним з найулюбленіших творів українців. Трагічні колізії поезії спричинені антисвітом, у якому двоє закоханих молодих людей роз'єднані, а отже, нещасливі через певні суспільні обставини.

Як для дівчини без милого поруч ніщо не може дати щастя, серце "жить не хоче" [13, 11], так і для козака, який втомлений повертається з походу, щасливі мрії пов'язані з домом, у якому його чекає кохана: "Сьогодні спочинем: / Близько **хата**, де дівчина/ Ворота одчинить" (виділено нами. – Г. Ж.) [13, 14]. А коли він її бачить мертвою, коло дуба, де прощалися, то хата не потрібна, краще вже могила, але тільки поруч із коханою: "Насипали край дороги / Дві могили в житі. / Нема кому запитати, / За що їх убито?" [13, 14].

У "Кобзарі" 1840 р. стає виразною, а в "Кобзарі" 1860 р. ще більше сугестується думка, що запорукою людського щастя є вірна людина поруч та взаємне глибоке почуття. Вже в першому вірші першого видання голосно артикулюється бажання мати споріднену душу, "дівоче серце, карі очі": "Одну сльозу з очей карих – / І... пан над панами!.." [13, 26]. Хатка над Дніпром, "вишневий садок", кохана дружина і діти – це та Божа благодать, земний рай, про який поет все життя мріє на чужині, на якому багаторазово акцентує у віршах та щоденникових записках: "Та, мабуть, і геній так само, як наш брат, потребує доконечно домашнього вогнища. Це певна річ, бо для душі, яка відчуває і любить все високо прекрасне в природі й мистецтві, потрібно конче, коли він натішиться цією чарівною гармонією, успокоючого спочинку, а такого **солодкого спочинку можна зазнати тільки в гурті дітей і доброї люблячої дружини. Щасливий той, сто разів щасливіший той чоловік і той артист, котрого життя, несправедливо назване прозаїчним, осінила прекрасна муза гармонії. Його щастю немає міри, як щастю Божому**" (виділено нами. – Г. Ж.) [11, 315].

Вірність у коханні автор підносить на чи не найвищу сходинку з усіх людських чеснот. Дівчина, покинута коханим, – сирота навіть при живих батьках. Цей мотив багаторазовий і символічний у контексті всієї творчості. Наприклад, у "Катерині" він артикульований рядками: "Хто питає, привітає / Без милого в світі? / **Батько, мати чужі люди, / Тяжко з ними жити!**" (виділено нами. – Г. Ж.) [13, 37]. Подібні сентенції знаходимо й в інших творах. Буття перетворюється на антисвіт, коли в ньому зникає той, кого любиш, усе стає чужим і непотрібним: "Не ще-

бече соловейко / В лузі над водою, / Не співає чорнобрива, / Стоя під вербою; / Не співає, – як сирота, / Білим світом нудить. / **Без милого батько, мати – / Як чужії люди. / Без милого сонце світить – / Як ворог сміється; / Без милого скрізь могила...**" ("Тополя") (виділено нами. – Г. Ж.) [13, 62]. Смерть коханого ("Тополя") або смерть коханої ("Утоплена") в парі часто призводить до смерті іншого. Рибалонька без коханої, утопленої злою заздрісною рідною матір'ю, теж втрачає інтерес до земного життя: "Нема в мене роду, / Нема долі на сім світі, – / Ходім жити в воду!" [13, 179].

Моделюючи любовну сюжетну лінію "Гайдамаків", автор ще раз демонструє свою прихильність до цих проголошених морально-етичних максим. "Вполовину видуманий" герой поеми сирота Ярема, спочатку "попихач жидівський", а згодом узагальнений образ гайдамацького повстанця 1768 р., незважаючи на те, що нікого і нічого немає в цьому світі, окрім рідної душі, коханої Оксани, – "сирота багатий": "Нащо батько, мати, високі палати, / Коли нема серця з серцем розмовлять? Сирота Ярема – сирота багатий, / Бо є з ким заплакати, є з ким заспівать ..." [13, 94]. Викрадення Оксани конфедератами стало для хлопця найбільшим горем, усе раніше вартісне втратило вагу: "Зелена діброва, / І темний гай. І Дніпр дужий, / І високі гори, / Небо, зорі, добро, люди / І лютеє горе, – все пропало, все!" [13, 133].

Таким чином, автор ще раз акцентує думку, що в цьому світі для щастя найважливіше поруч "душа щира". Закохані Він і Вона, для Т. Шевченка єдине ціле, тому коли в цій єдності одна складова зникає, друга не може існувати ("Вітре буйний, вітре буйний"): "Де він ходить, що він робить, / Ти з ним розмовляєш. / Коли плаче – то й я плачу, / Коли ні – співаю; / Коли згинув чорнобривий, – / То я погибаю" [13, 18]. Така ідея любові в Шевченкових творах цілком суголосна християнському вченню, в якому любов одна з найбільших людських чеснот. Так, у Книзі Рут Старого Заповіту читаємо: "Куди підеш ти – піду я; де помреш ти – помру і я; твій народ буде моїм народом, а твій Бог буде моїм Богом. Земля, що прийме тебе померлого у своє лоно, буде землею, на якій я помру, яка дасть місце моїй могилі. Хай Господь так мені дасть і вислухає мої обіти; тільки одна смерть розлучить мене з тобою" [8, 269].

Проте Шевченко йде далі й у баладі "Утоплена" стверджує, що сила кохання здатна перемогти й смерть. Ті закохані, які волею долі чи обставин були розлучені в земному житті, зможуть поєднатися в іншому, позаземному, світі й бути щасливими: "А тим часом синя хвиля / Ганнусю виносить. / Голісінька, стрепенеться, / Сяде на пісочку... / І рибалка впливає, / Несе на сорочку ..." [13, 179–180].

Хата не стає запорукою щастя ("Утоплена"), не завжди здатна захистити від зла. У ній можуть відбуватися і криваві злочини ("Гайдамаки"). Хата, у якій "у печі пала огонь" [13, 108] в Т. Шевченка символізує життя, і навпаки, якщо "горіло світло" й погасло – занепад, смерть [13, 109].

У віршах "Вітре буйний, вітре буйний", "Тече вода в синє море", "Тяжко-важко в світі жити", виразно стилізованих під народні пісні, знову увиразнюється мотив сирітства, бездомності. За автором, нема долі в того, хто "покинув батька, неньку старенькую, / молоду дівчину" [13, 23], хто шукав свого щастя на чужині: "На чужині не ті люде, – / Тяжко з ними жити! / Ні з ким буде поплакати. / Ні поговорити" [13, 23]. Автор зауважує незворотність такого вчинку – "шляхи биті заросли тернами", передбачає нещастя тому, хто так вчинив – "шукав долі в чужім полі / та там і загинув" [13, 23].

У центрі поеми "Наймичка" важка доля матері-одиначки, яка через певні об'єктивні та суб'єктивні причини не може сама виростити свою дитину. Твір разом з поемою "Катерина" становить своєрідну діалогію у висвітленні цієї теми. Дві майже ідентичні ситуації, дві схожі жіночі долі, але два різні шляхи виходу з драматичної життєвої колізії. Ганна підкидає свою дитину старому бездітному подружжю, сама наймається до них, і все життя доглядає свого сина. За вірну службу має гарне ставлення до себе. Лише перед смертю наважується зізнатись Маркові: "Я...я твоя мати" [13, 283].

У поемі ще раз акцентується думка, що дім це не просто будівля, а простір, в якому співіснують дорогі серцю люди, де панує любов і злагода, де є повноцінна сім'я. Для старшого подружжя, які живуть у добрі й гармонії ("Удвох собі на хуторі жили, / Як

діточок двоє, – / усюди обоє" [13, 265]) без дітей сумно й самотньо: "Тяжко дітей годувати / У безверхій **хаті**. / А ще гірше старітися / У **білих палатах**," / (виділено нами. – Г. Ж.) [13, 266]. Смісл антитези "безверха хата" та "білі палати" в Тараса Шевченка згладжується, бо "білі палати" не рятують від самотності. Дім без дітей не приносить радості, бо для батьків найбільше щастя ростити свою дитину, бачити її щасливою.

Хоча Ганну тут люблять і поважають ("Бо без неї в хаті / Якось сумно – ніби мати / Покинула хату [13, 275], але, за Тарасом Шевченком, чужа хата не стане рідною, якщо, перебуваючи в ній, людина змушена ховати себе справжню. Хоча зречення себе заради щастя дитини, усвідомлення власної гріховності та каяття, страждання, спричинене переживанням своєї провини, наближає образ Ганни до лику святих, проте вчинений нею гріх порушує природний зв'язок матері й дитини, руйнує гармонійний світ, тому і жити, і умирати тяжко "в чужій теплій хаті" [13, 278].

Смислові акценти образу хати поглиблюються і дещо модифікуються в одному з найбільших творів Тараса Шевченка – історико-героїчній поемі "Гайдамаки". У філософському вступі до твору образ хати з'являється поруч з образами душі ("душа жива", "душа щира" [13, 82]) та "сліз-слів" [13, 83]. Поет знову актуалізує антитезу Україна – чужина, в якій перша – порятунком, захист, а друга – глузування, сльози. Чужа хата – ворожий, недоброзичливий, у контексті твору – імперський, світ. Тут, "коли пустять в хату / То, зострівши, насміються" [13, 84]. Своя хата – захищений простір, але, автор застерігає, що "...світ – не хата" [13, 89], у ньому багато небезпек, тому дуже важливий поводитир, той, "хто ватажком піде перед вами" [13, 89]. У таких мотивах модифікується, за Ю. Лотманом, одна з універсальних тем світового фольклору – "протиставлення "дому" (свого, безпечного, культурного, що охороняється покровителями-богами простору) "антидомові" (...) (чужому, диявольському просторі, місцю тимчасової смерті, потрапляння до якого рівнозначне подорожі до потойбічного світу)" [7, 314]. У текстах Шевченка образ антидому наповнений мотивами самотності, сирітства на чужині, де ні з ким поділитися навіть сльозами. Він моделюється за допомо-

гою образів "жовтих пісків", "чужих людей", "зими лютої", "чужого тину", "німих стін" і под.

Згадки про рідну землю в "Гайдамаках" безпосередньо пов'язані з її історичним минулим, пам'ять про яке свідомо руйнується колонізаторами: "Од козацтва, од гетьманства / Високі могили – / Більш нічого не осталося, / Тай ті розривають." [13, 84]. Локус "високих могил" увиразнює трагізм ситуації. У творі вперше з'являється апокаліптичний образ розритої могили, який стане одним із наскрізних у творчості, символізуватиме "окрадену" царатом, панами і підпанками України. Тут могила стає своєрідним вікном у минуле, вікном в інший світ, у якому перебувають предки. Ключем до зв'язку з тим світом, за автором, є народна пісня: "Заспіваю, – розвернулась / Висока могила. / Аж до моря запорожці / Степ широкий крили. / Отамани на вороних / Перед бунчуками / Вигравають..." [13, 86].

У "Гайдамаках" могила також є хатою потойбічного світу, яку "збудував" Гонта своїм синам, "темною і глибокою оселею" [13, 164]. Хоча це й місце скорботи, бо співвідноситься із світом мертвих, водночас це дорога до Бога, топос могили поєднує уявлення про нижній і верхній світи: "Спочивайте, діти, / Та благайте, просіть бога, / Нехай на сім світі / Мене за вас покарає..." [13, 165].

Трагічну суспільну ситуацію, зображену в поемі, вияскравлює антитеза будинки/хати. У будинках живе панство: "Ночували ляшки-панки / В будинках з жидами ..." [13, 118], у хатах прості люди, у яких все відібрано: "І по хаті ти-ни-ни, І по сінях ти-ни-ни... [13, 119]. Бідність, приниження, неволя спричинилися до кривавої боротьби, через яку, на жаль, страждають всі, палає Україна – "І хатина, і будинок; / Мов доля карає / Вельможного й неможного" [13, 140]. Спалені хати та церкви символізують зруйновану Україну [13, 91]. Моделюючи образ отамана гайдамацького повстання – Максима Залізняка, автор, очевидно, не вивищуючи його з натовпу, робить безхатченком: "Нема в його ні оселі, / Ні саду, ні ставу..." [13, 116].

Образ хати в поемі зустрічається й у використаних Т. Шевченком народних піснях. Гумористичні пісні з уст кобзаря на фоні кривавого побоїща і пожару ("На городі пастернак"

[13, 147], "Ой гоп гопака..." [13, 147] "А мій батько орандар" [13, 161], "Ой гоп по вечері" [13, 162] та ін.), акцентують на апокаліптичності, абсурдності того, що відбувається. Хоча хата не головне, але позбутися хати – значить бути легковажним. Не випадково закінчується твір народною піснею "А в нашого Галайди хата на помості...". Є своя хата значить є захищений простір, а отже, є майбутнє, в якому "Добре буде, Галайда" [13, 170].

Асоціативно розбрат між народами в "Гайдамаках" – це заздрість одного брата іншому, бо в нього "є в коморі і на дворі / І весело в хаті! / "УБ'єм брата! Спалим хату!" – / Сказали, і сталося" [13, 136]. Тому автор у "Передмові" до поеми закликає до братерства навіть "з своїми ворогами", мріє про майбутнє, у якому "житом, пшеницею, як золотом покрита, не розмежованою останеться навіки од моря до моря – слав'янська земля" [13, 171]. Авторський міф України через відтворення її трагічного минулого застерігає від повторення такої ситуації в майбутньому і активізує один з варіантів міфологеми дому – дім-світ, так званий Великий Дім [14, 219].

Позбавивши топос дому побутової конкретики, Т. Шевченко натомість наділяє його метафізичними ознаками, що, очевидно, зумовлено втраченим домом, як в особистому плані, так і в національному. Для поета дім там, де перебуває його серце, водночас це стан душі, внутрішній світ, у якому зберігається все, що миле серцю: "Я не одинокий, є з ким в світі жити; / У **моїй хатині**, як в степу безкраїм, / Козацтво гуляє, байрак гомонить; / У **моїй хатині** синє море грає, / Могила сумує, тополя шумить. / Тихесенько Г р и ц я дівчина співає – / Я не одинокий, є з ким вік дожить " (виділено нами. – Г. Ж.) [13, 87–88]. У наведеному уривку "моя хатина" – духовна субстанція, простір автентичності, де співіснують явні, а також приховані чи забуті смисли, оживає інтуїтивна пам'ять. Такий внутрішній "дім" кожен носить з собою, він формує ідентичність особистості, визначає, ким вона є. Це основа внутрішнього світу, запорука цілісності та сили людини. Саме таке духовне "житло" допомогло Т. Шевченку вижити в найважчих умовах, зберегти себе в хаосі небуття.

Отже, на основі проведеного дослідження можемо зробити висновок, що міфологема дому в "Кобзарях" Т. Шевченка ре-

презентована кількома виразними художніми моделями: дім – це Україна, "семантично найглибший поетовий образ" [1, 3–4]; це рідні люди: мати, батько, діти, кохана людина поруч; це усталений для певного часопростору спосіб життя, звичаї, традиції, історія; це духовна константа внутрішнього світу людини; а також це весь світ, або так званий Великий Дім. Міфопоетичні та онтологічні статуси міфологеми дому Шевченко найчастіше реалізує через семантично наповнені антитези дім/антидім, світ/антисвіт, через сакралізовані образи саду та могили, рідше – через зображення хати як житла. Для автора дім найперше це метафізична константа, простір автентичності, духовне "житло", де зберігається архетипна пам'ять про минуле й майбутнє України, про майбутні гармонійні стосунки у світі, де пануватимуть Любов, Воля, Правда, Добро і Справедливість. "Нову хату вимітати!" [13, 477] – значить будувати нове життя, де "на оновленій землі / Врага не буде, супостата, / А буде син, і буде мати, / І будуть люде на землі" [12, 382].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барабаш Ю. Тарас Шевченко: імператив України. Історіо- й націософська парадигма / Ю. Барабаш. – К. : Києво-Могилян. академія, 2004. – 181 с.
2. Боронь О. Поетика простору в творчості Тараса Шевченка / О. Боронь. – К. : Україна, 2005. – 152 с.
3. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
4. Грабович Г. Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка / Г. Грабович / перекл. з англ. С. Павличко. – К. : Критика, 1998. – 207 с.
5. Дзюба І. М. Тарас Шевченко. Життя і творчість / І. Дзюба. – К. : Києво-Могилян. академія, 2008. – 720 с.
6. Забужко О. Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу / О. Забужко. – К. : Факт, 2009. – 148 с.
7. Лотман Ю. Семиосфера. Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования. Заметки (1968–1992) / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство – СПб, 2000. – 704 с.
8. Святе письмо Старого та Нового Завіту. – К. : Місіонер, 2005. – 1422 с.
9. Топоров В. Пространство и текст / В. Н. Топоров // Текст: семантика и структура ; отв. ред. Т. В. Цивьян. – М. : Наука, 1983. – С. 227–284.
10. Франко І. Темне царство / І. Франко // Шевченкознавчі студії [упор. М. Гнатюк]. – Л. : Світ, 2005. – 472 с.
11. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. / [редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін.] / Т. Шевченко. – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 5: Щоденник.

Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. "Букварь южнорусский". Записи народної творчості. – 496 с.: портр.

12. Шевченко Т. Зібрання творів : у 6 т. / Т. Шевченко. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 1 : Поезія 1834–1847. – 784 с.; Т. 2 : Поезія 1847–1861. – 784 с.

13. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2004. – 504 с.

14. Элиаде М. Космос и история. Избр. работы [пер. с франц. и англ.] / М. Элиаде. – М. : Прогресс, 1987. – 311 с.

REFERENCE

1. Barabash, Ju. (2004). *Taras Shevchenko: imperatyv Ukrainy. Istorio- j naciosofsjska paradyghma [Taras Shevchenko: imperative of Ukraine. Istorio- and naciosofska paradigm]*. K.: Kyjevo-Moghyljansjska akademija [in Ukrainian].

2. Boronj, O. (2005). *Poetyka prostoru v tvorchosti Tarasa Shevchenka [Space poetics are in creation of Tarasa Shevchenko]*. K.: Ukrajina [in Ukrainian].

3. Vojtovych, V. (2002). *Ukrajinsjska mifologhija [Ukrainian mythology]*. K. : Lybidj [in Ukrainian].

4. Ghrabovych, Gh. (1998). *Poet jak mifotvorecj. Semantyka symboliv u tvorchosti Tarasa Shevchenka [Poetasmifotvorec'. Semantika of characters in creation Tarasa Shevchenko]*. K.: Krytyka [in Ukrainian].

5. Dzubaj, I. M. (2008). *Taras Shevchenko. Zhyttja i tvorchistj / [Taras Shevchenko. Life and creation]*. K.: Kyjevo-Moghyljansjska akademija [in Ukrainian].

6. Zabuzhko, O. (2009). *Shevchenkov mif Ukrainy: Sproba filosofijskogho analizu [Shevchenkov myth of Ukraine: Attempt of philosophical analysis]*. K.: Fakt [in Ukrainian].

7. Lotman, Ju. (2000). *Semiosfera. Kul'tura i vzryv. Vnutri mysljashhih mirov. Stat'i. Issledovanija. Zametki (1968 – 1992) [Semiosfera. Culture and explosion. Into the intellectual worlds. Articles. Researches. Notes]*. SPb.: Iskustvo – SPB [in Russian].

8. *Svjate pysjmo Starogho ta Novogho Zavitu [Sainted letter of Old and New Testament]*. (2005). K.: Misioner [in Ukrainian].

9. Toporov, V. (1983). *Prostranstvo i tekst [Space and text]. Tekst: semantika i struktura–Text: semantics and structure]*. M.: Nauka [in Russian].

10. Franko, I. (2005) *Temne carstvo [Dark reign]. Franko I. Shevchenkoznachchi studiji –Shevchenkoznachchi of studio*. L.: Svit [in Ukrainian].

11. Shevchenko, T. Gh. (2001). *Povne zibrannja tvoriv: U 12 t. [Complete collected works: In 12 t.]*. (Vol. 5). K.: Nauk. Dumka [in Ukrainian].

12. Shevchenko, T. (2003). *Zibrannja tvoriv: U 6 t. [Collected works: In 6 t.]*. (Vol. 1-2). K.: Nauk. Dumka [in Ukrainian].

13. Shevchenko, T. (2004). *Kobzar [Kobzar]*. K.: VPC "Kyjivsjkyj universytet" [in Ukrainian].

14. Jeliade, M. (1987). *Kosmos i istorija. Izbr. raboty [Space and history. Selected. works]*. M.: Progress [in Russian].

Надійшла до редколегії 20.09.18

THE MYTHOLOGEM OF THE HOME IN TARAS SHEVCHENKO'S "KOBZARS" OF 1840 AND 1860 YEARS

In the article, the peculiarities of the artistic embodiment of the myths of the home in the lifetime "Kobzars" by Taras Shevchenko are explored. It was discovered that the studied mythology in Kobzar's poetry as one of the central mental images of symbols is represented by several expressive artistic models: home is Ukraine, "semantically the deepest poet's image"; these are the people near; established for a certain time-space lifestyle, customs, traditions, history; this is the spiritual constant of the inner world of a person; also it is the whole world or the so-called Great Home. The mythological and ontological status of the mythologemes of the home Taras Shevchenko most often implements through the semantically filled antitheses of the home /anti-home, the world /anti-world, through the sacred images of the garden and graves, rarely through the image of the house as a home. It was found that for the author the home, first of all, is a metaphysical constant, a space of authenticity, a spiritual "home", which preserves an archetypal memory of the past and future of Ukraine, about the future harmonious relationships in a world where love, will, goodness and justice will prevail.

Key words: the mythology of the home, archetype, symbol, artistic model, antithesis, author myth.

УДК 821.161.2-1Шевченко Тарас

Л. Задорожна, д-р філол. наук, проф.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

КАРТИНИ ПРИРОДИ У ПОЕЗІЇ Т. ШЕВЧЕНКА "СОН (ГОРИ МОЇ ВИСОКІ...)": ЯК ЧИННИК ОПОРУ МИТЦЯ В ЗАСЛАННІ

Розглянуто феномен пейзажу як чинника духовного опору поета у засланні. Пейзажі України, що на цю пору переважають у Шевченковій творчості, стають засобом відродження поетової душі та конструктом, здатним вселити незалежність від неслухняних процесів у своєму теперішньому житті й забезпечити володіння собою. Втративши свободу, Т. Шевченко усвідомив, як повернути її, не порушуючи законів та моралі. У засланні митець явив рятівні для його творчості ідеї і принципи духовного самозбереження і перебудову якості художнього мислення. Саме в цьому, а не в кількості засланих творів вбачаємо суть подвигу Т. Шевченка – і поета, і особистості. Інший чинник: картини природи